

Кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та методики викладання іноземних мов,
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка
(м. Чернігів, Україна) E-mail: svitlanapost@ukr.net

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ПРЕДМЕТІВ ВІТЧИЗНЯНИХ ДИСЕРТАЦІЙНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З ПИТАНЬ ОСМИСЛЕННЯ ПОСТАТІ ВЧИТЕЛЯ (1985–2015 рр.)

Статтю присвячено порівняльному аналізу предметів досліджень у вітчизняних дисертаціях (роки захисту: з 1985 по 2015 рік) з питань осмислення постаті вчителя у педагогіці. Порівняльний аналіз проводився шляхом виявлення дисертацій зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, які присвячено вивченню певного аспекту постаті вчителя. З метою порівняльного аналізу дисертацій було поділено за періодами, відповідно до освітніх і суспільних змін в Україні. Результатом аналізу є встановлення аспектів постаті вчителя, які є перспективними для подальших досліджень.

Мета роботи: проаналізувати дослідження, захищені з 1985 по 2015 роки зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, присвячені вивченню постаті вчителя, за періодами; провести їх кількісне та якісне порівняння; окреслити напрямки подальших розвідок.

Методологія: аналіз та співставлення об'єктів дослідження.

Наукова новизна: вперше виконано порівняльний аналіз предметів вітчизняних дисертацій (1985–2015 роки захисту) з питань осмислення постаті вчителя у педагогіці; відібрано дисертації, предметом яких є певний аспект постаті вчителя; визначено напрямки досліджень, характерні для кожного періоду в часових межах з 1985 по 2015 рр.; встановлено аспекти постаті вчителя, які є перспективними для подальших досліджень.

Висновки: внаслідок порівняльного аналізу предметів дисертацій 1985–2015 років захисту, виявлено зменшення уваги до вивчення постаті вчителя. Відповідно, проблемами, які потребують подальшого вивчення є: постать учителя у регіональному вимірі; постать учителя як цінність сучасної освіти; постать учителя та громадянське суспільство; формування світоглядних орієнтацій сучасної молоді; розвиток особистості вчителя; персоналія в історико-педагогічному дискурсі.

Ключові слова: вітчизняна педагогіка, вітчизняні дослідження, постать учителя.

Постановка проблеми. Реформування освіти в Україні потребує підготовки вчителя, який буде здатним впроваджувати ці реформи. Вітчизняна педагогіка має значний науковий доробок. Певні аспекти постаті вчителя вивчалися вітчизняними науковцями, що відображено у дисертаціях зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки останніх років [8; 9]. Проте, аналіз досліджень демонструє, що систематизацію дисертацій з проблем постаті вчителя у педагогіці не проводили [5; 6; 7; 8; 9]. Зрозуміло, що освітні реформи спонукають шукати шляхи їх оптимального втілення і саме вчитель є проводом реформ, і саме від постаті вчителя великою мірою залежить результат змін. Тому актуальним наразі є питання порівняльного аналізу вітчизняних дисертацій (роки захисту: з 1985 по 2015 рік), з питань осмислення постаті вчителя у педагогіці, з метою виявити лакуни у вивченні постаті вчителя.

Відповідно, завданнями досліджень у цьому напрямку є: встановлення дисертацій, предметом яких є певний аспект постаті вчителя; систематизація наявних наукових розвідок із названої проблеми за періодами, з визначенням напрямків, характерних для певного часового періоду; формулювання напрямків подальших розвідок. **Метою** цієї статті є: проаналізувати дисертації, захищені з 1985 по 2015 роки зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, присвячені вивченню постаті вчителя, за періодами; провести кількісне та якісне порівняння предметів досліджень; окреслити напрямки подальших розвідок.

Методологія дослідження полягає в аналізі та співставленні предметів дисертацій, захищених з 1985 по 2015 роки зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, пов'язаних із вивченням постаті вчителя.

Виклад основного матеріалу. Для досягнення поставленої мети передусім визначимо нижню часову межу вивчення предметів дисертацій зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки з питань вивчення постаті вчителя. Такою часовою межею було обрано 1985 рік. Причинами такого вибору є: по-перше, спроби реформування освіти [1]; по-друге, вільний онлайн-доступ до дисертацій вказаного періоду.

Верхньою часовою межею було обрано 2015 рік. Отже, вирішальними критеріями для визначення періодів, у рамках яких ми порівнювали предмети дисертацій з проблематики вивчення постаті вчителя, були реформи в освіті та у державі загалом.

Для зручності аналізу, поділимо визначені часові межі на періоди. Перший період пов'язаний зі спробами реформування освіти – 1985–1990 рр. – пізньорадянський період. Для порівняння, виокремимо періоди з 1991 по 1999 роки – період становлення незалежності України. Наступний період визначаємо з 2000 по 2015 рр. Нижня межа цього періоду обґрунтована початком роботи над Національною доктриною розвитку освіти [4]. Верхня – із розробкою дорожньої карти освітньої реформи – Концепції розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років [3]. Оскільки ґрунтовні реформи в освіті України стартували саме після 2015 року із прийняттям 2017 року Закону України «Про освіту», то доцільно виокремити період реформ – з 2016 по 2021 роки. Таким чином, періодами, у межах яких ми порівнюємо предмети дисертацій, присвячених вивченню постаті вчителя, є: пізньорадянський період (1985–1990 роки), період незалежності (1991–1999 роки), період до реформ (2000–2015 роки), період реформ (2016–2021 роки). Цю статтю присвячено аналізу дисертацій перших трьох періодів.

Розпочнемо аналіз у хронологічному порядку. Протягом пізньорадянського періоду (1985–1990 роки) кількість дисертацій за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, у яких предмет дослідження включає певний аспект вивчення постаті вчителя – невелика і складає 2 захищені праці із 19 загалом [2], що складає біля 10 %. Тобто десята частина дисертацій була присвячена постаті вчителя.

Якісний аналіз предметів дисертацій вказаного періоду демонструє, що у центрі уваги були проблеми підготовки вчителів початкової школи, а саме підвищення їх педагогічної майстерності, що є логічним у світлі реформ того часу. А також підготовка вчителів іноземних мов за допомогою технічних засобів, що суголосно змінам в освіті і розвитку суспільства загалом. Очевидним є низька кількість і вузька проблематика дисертацій цього періоду з проблем вивчення різних аспектів постаті вчителя. Характерною для пізньорадянського періоду є відсутність історичного аспекту вивчення постаті вчителя, а також вивчення педагогічного досвіду інших країн. Немає в онлайн-доступі й дисертацій, присвячених вивченню вітчизняної педагогічної спадщини з осмислення постаті вчителя.

Перейдемо до кількісного та якісного аналізу предметів дисертацій наступного періоду – 1991–1999 роки, періоду становлення незалежності України. У кількісному відношенні, дисертації за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, у яких предмет дослідження пов'язаний з певним аспектом постаті вчителя, складає 60 праць [5]. Це кратно більше кількості таких досліджень за пізньорадянський період, але у відсотковому відношенні кількість робіт, присвячена дослідженню постаті вчителя зменшилася і складає 8% від загальної кількості дисертацій з названої спеціальності – 725. Тобто спостерігається збільшення кількості дисертацій, присвячених вивченню проблем, пов'язаних із постаттю вчителя.

Серед аспектів постаті вчителя, яким присвячені дисертації періоду становлення незалежності України, виділяємо: педагогічна підготовка загалом – сім досліджень; різні питання підготовки вчителів початкових класів – шість; по чотири дослідження з проблем професійної підготовки та розвитку естетичної культури; по три дослідження з питань педагогічної взаємодії, розвитку духовності, розвитку особистості; по дві роботи з формування комунікативної, педагогічної культури; лише по одній роботі, присвячені проблемам відповідальності вчителя, розвитку педагогічної майстерності. Решта – пов'язані із постаттю вчителя лише побіжно, як-от: орієнтація старшокласників на професію учителя; науково-методична робота з учителями шкіл тощо. Характерною рисою цього періоду є те, що, порівняно з пізньорадянським, у період становлення незалежності з'являються дисертації історичного характеру, до прикладу, вивчення учительського руху на західноукраїнських землях другої половини XIX – початку XX століття (1996 р.). Окрім того, починають вивчатися різні аспекти постаті вчителя у спадщині вітчизняних педагогів.

Період до реформ (2000–2015 рр.) демонструє тенденцію до зниження кількості дисертацій за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, у яких предмет дослідження включає певний аспект аналізу постаті вчителя. На відміну від попереднього періоду, маємо 7% таких дисертацій від загальної кількості дисертацій цього періоду за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки – 1280 [6; 7]. Тобто, у порівнянні з попереднім періодом, кількість дисертацій з проблем, пов'язаних із постаттю вчителя, зменшилася на 1%.

Якісний аналіз предметів досліджень із названої проблеми продемонстрував, що у період до реформ численно зросла кількість робіт, що вивчають особливості підготовки вчителів у різні історичні періоди. Так, сім робіт присвячено педагогічній підготовці загалом у різні історичні періоди. По три роботи розкривають питання спілкування учителя з учнем; питання виховання; розвиток творчих умінь майбутнього вчителя; підготовку майбутніх учителів фізичної культури. Дві дисертації – з проблем підготовки вчителів початкової школи. По одному дослідженню з питань естетичної підготовки; підготовки вчителів іноземних мов; розвитку педагогічної культури; підготовки вчителів музики, праці; розвитку особистості вчителя.

Значну частину періоду до реформ складають дисертації, у яких досліджуються певні аспекти постаті вчителя у країнах Європи та світу загалом. Цей факт підтверджує фундаментальність реформ в освіті України. Науковцями була здійснена ґрунтовна робота, у тому числі, й з вивчення світового досвіду підготовки вчителів. Так, п'ять дисертацій висвітлюють різні аспекти постаті вчителя у Великій Британії; три – у Канаді; дві – у Польщі; по одній роботі стосуються Китаю, Німеччини, США, Швеції та сучасної Греції. Такі показники відображають відкритість вітчизняної науки і суспільства до світу і передових надбань світового співтовариства.

Натомість, внутрішня географія історичних досліджень представлена лише трьома роботами, дві з яких стосуються підготовки вчителів на Західній Україні і одна – на Катеринославщині. Решта робіт мають

загальноукраїнську географію. З цих даних логічно випливає, що регіональний вимір є актуальним напрямком для подальших досліджень. Такий висновок є співзвучним до думки Янченко Т.В. [10, 11].

Ще один блок досліджень, питома вага якого збільшується у період до реформ, – вивчення вітчизняної педагогічної спадщини. Хоча, цей блок дисертації є за чисельністю меншим, ніж вивчення певних аспектів постаті вчителя у різні часові періоди. Тут знаходимо роботи з вивчення спадщини вітчизняних педагогів щодо підготовки вчителів трудового навчання, розвитку особистості вчителя, майстерність вчителя, підготовка вчителів початкової школи, питання самоосвіти.

Серед решти робіт – дві – з проблем виховної роботи; по одній з питань взаємодії учителів і старшокласників, з виховної, творчої діяльності, підготовка вчителів початкової школи, іноземних мов, формування соціально значущих якостей вчителя. Саме у цей період з'являється робота, присвячена використанню інформаційно-комунікативних технологій для розвитку компетентностей учителів.

Зрозуміло, що така кількість і діапазон досліджень з питань осмислення постаті вчителя у вітчизняній педагогіці не є достатніми.

Оскільки якісний аналіз дисертацій, захищених у період реформ (2016-2021 роки) за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки є досить об'ємним, його результати будуть висвітлені в окремій статті.

Висновки і перспективи подальших наукових розвідок. Отже, аналіз дисертацій за спеціальністю 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, у яких предмет дослідження включає той чи інший аспект аналізу постаті вчителя демонструє зменшення уваги до проблеми підготовки вчителів. Таким чином, бачимо, що питома вага дисертацій, до предмету яких входить постать учителя, зменшується. При цьому дещо збільшується якісний діапазон розвідок, хоча, цього недостатньо. У період до реформ з'являється значна кількість дисертацій зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки, предметом яких є вивчення певного аспекту постаті вчителя в історичній ретроспективі, розширюється географія пошуків, хоча внутрішня географія представлена вкрай мало. Отже, можемо віднести дослідження постаті вчителя у регіональному вимірі до перспективних напрямків досліджень. Окрім того, перспективними для подальших наукових розвідок є такі напрямки: постать учителя як цінність сучасної освіти; постать учителя та громадянське суспільство; формування світоглядних орієнтацій сучасної молоді; розвиток особистості вчителя; персоналія в історико-педагогічному дискурсі.

References

1. Белоножкин А. С. Реформирование системы высшего образования в СССР (1985 – 1991 гг.) : дисс. ... канд. ист. наук : 07.00.02. Москва, 2006. 190 с.
Belonozhkin, A. (2006). Reformirovanie systemy vysshego obrazovaniya v SSSR (1985 – 1991 gg.) [Reform of the higher education system in the USSR (1985 – 1991)]. *Candidate's thesis*. Moscow, Russia.
2. Комплексний інформаційно-бібліографічний сервіс Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Пошук авторефератів дисертацій за 1985-1990 рр.
Kompleksnyy informatsiino-bibliografichnyi servis Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho. Poshuk avtoreferativ dysertatsii za 1985-1990 rr. [Comprehensive information and bibliographic service of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. Search for dissertation abstracts for 1985-1990] Retrieved from: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis64r_81/cgiirbis_64.exe
3. Концепція розвитку освіти України на період 2015 – 2025 років.
Kontsepsiia rozvytku osvity Ukrainy na period 2015 – 2025 rokiv [The Concept of Education Development of Ukraine for the period 2015-2025]. Retrieved from: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT1078.html
4. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
Natsionalna doktryna rozvytku osvity [National doctrine of education development]. (2002). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
5. Національний репозитарій академічних текстів. Пошук академічних текстів за 1991-1999 рр.
Natsionalnyi repozytariy akademichnykh tekstiv. Poshuk akademichnykh tekstiv za 1991-1999 rr. [National Repository of Academic Texts. Search for academic texts for 1991-1999]. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=8X7dlncujGtsTJiZLArasYFyde9pykmEyCH5MPwQ&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialistSearch=13.00.01&temaSearch2=%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C&textSearch=&dateFromSearch=1991-01-01&dateToSearch=1999-12-31®istrationNumberSearch=&sortOrder=registration_date&sortDir=asc&tab=big#advanced
6. Національний репозитарій академічних текстів. Пошук академічних текстів 2000-2015 рр. за ключовим словом «учитель».
Natsionalnyi repozytariy akademichnykh tekstiv. Poshuk akademichnykh tekstiv za 2000-2015rr. za kliuchovym slovom «uchytel» [National Repository of Academic Texts. Search for academic texts for 2000-2015 by the keyword «teacher»]. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=kDP9JUz5m2BkrSsgR5KEXb900fmLNNwfd7X8yJTa&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialistSearch=13.00.01&temaSearch2=%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C&textSearch=&dateFromSearch=2000-01-01&dateToSearch=2015-12-31®istrationNumberSearch=&sortOrder=registration_date&sortDir=asc&tab=big
7. Національний репозитарій академічних текстів. Пошук академічних текстів 2000-2015 рр. за ключовим словом «вчитель».
Natsionalnyi repozytariy akademichnykh tekstiv. Poshuk akademichnykh tekstiv za 2000-2015rr. za kliuchovym slovom «vchytel» [National Repository of Academic Texts. Search for academic texts for 2000-2015 by the keyword «teacher»]. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=HVEEjhsOLbVxor9Cu3fMr8RcV50SwmPwkdPaKxBi&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialistSearch=13.00.01

&temaSearch2=%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C&textSearch=&dateFrom Search=2000-01-01&dateToSearch=2015-12-31®istrationNumberSearch=&sortDir=asc&tab=big

8. Національний репозитарій академічних текстів. Пошук академічних текстів 2015-2021 рр. за ключовим словом «учитель». Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv. Poshuk akademichnykh tekstiv za 2015-2021 rr. za kliuchovym slovom «uchytel» [National Repository of Academic Texts. Search for academic texts for 2015-2021 by the keyword «teacher»]. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=178rxlUNtYzfZfqUxVimolOTtudMIOAjC2G4C0q8&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialnistSearch=13.00.01&temaSearch2=%D1%83%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C&textSearch=&dateFromSearch=2015-01-01&dateToSearch=2021-12-31®istrationNumberSearch=&sortOrder=registration_date&sortDir=asc&tab=big
9. Національний репозитарій академічних текстів. Пошук академічних текстів 2015-2021 рр. за ключовим словом «вчитель». Natsionalnyi repozytarii akademichnykh tekstiv. Poshuk akademichnykh tekstiv za 2015-2021 rr. za kliuchovym slovom «vchytel» [National Repository of Academic Texts. Search for academic texts for 2000-2015. by the keyword «teacher»]. Retrieved from: https://nrat.ukrintei.ua/searchdb/?_token=cChj3e1u29veRDI6sHDI16sq64GGJ4hgeI2rsv4w&typeSearch2=okd&authorSearch=&specialnistSearch=13.00.01&temaSearch2=%D0%B2%D1%87%D0%B8%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C&textSearch=&dateFromSearch=2015-01-01&dateToSearch=2021-12-31®istrationNumberSearch=&sortOrder=registration_date&sortDir=asc&tab=big
10. Янченко Т. В. Регіональний вимір розвитку освіти в Україні. *Матеріали науково-практичної конференції «Сьомі Флорівські читання»*. Чернігів: НУЧК імені Т.Г. Шевченка, 2022. С. 11–14. Yanchenko, T. (2022). Regionalnyi vymir rozvytku osvity v Ukraini [Regional Dimension of Education Development in Ukraine]. *Materialy naukovo-praktychnoi konferentsii «Somi Florivski chytannia» – Materials of the scientific and practical conference «Seventh Floriv's readings»*. Chernihiv, Ukraine.

Smolina Svitlana

ORCID 0000-0003-0907-2054

PhD in Pedagogy, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Pedagogy
and Methodology of Teaching Foreign Languages,
T. H. Shevchenko National University «Chernihiv Colehium»
(Chernihiv, Ukraine) E-mail: svitlanapost@ukr.net

COMPARATIVE ANALYSIS OF DISSERTATIONS' SUBJECTS ON THE ISSUES OF THE TEACHER'S PERSONALITY COMPREHENSION (1985-2015)

The article highlights the comparative analysis of dissertations' subjects (years of defense: from 1985 to 2015) on the issues of teacher's personality comprehension. The analysis was conducted by identifying dissertations in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy, which are devoted to the study of the teacher's personality. For the purpose of comparative analysis, the dissertations were divided by periods, according to educational and social changes in Ukraine. As a result, further research directions were suggested.

The purpose of the article: organize the research defended from 1985 to 2015 in the specialty 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy, devoted to the study of teacher's personality by periods; compare them; outline areas for further exploration.

Methodology: analysis and comparison of research objects.

Scientific novelty: the comparative analysis of dissertations' subjects (years of defense: from 1985 to 2015) on the issues of teacher's personality comprehension in pedagogy is completed for the first time; the dissertations with the subject of different teacher's personality aspects were identified; the dissertations were divided according to suggested periods; the research areas, characteristic for each period in time limits from 1985 to 2015, are defined; aspects of the teacher's personality that are promising for further research have been proposed.

Conclusions: there is a decrease in attention to the study of teacher's personality in dissertations' subjects (years of defense: from 1985 to 2015) on the issues of teacher's personality comprehension in pedagogy. Accordingly, the problems that need further study are the teacher's personality in regional dimension; the teacher's personality as a value of modern education; the teacher's personality and civil society; the formation of worldview orientations of modern youth; the development of the teacher's personality; the teacher's personality in historical and pedagogical discourse.

Key words: native pedagogy, native research, a teacher's personality.

Стаття надійшла до редакції: 10.06.2022 р.

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор Биконя О. П.